
האוניברסיטה העברית בירושלים

סילבוס

חפצים: אמנות ותרבות חומרית של יהודי ספרד וצפון אפריקה -
5815

תאריך עדכון אחרון 03-09-2024

נקודות זכות באוניברסיטה העברית: 2

תואר: מוסמך

היחידה האקדמית שאחראית על הקורס: תולדות האמנות

השנה הראשונה בתואר בה ניתן ללמוד את הקורס: 0

סמסטר: סמסטר ב'

שפת ההוראה: עברית

קמפוס: הר הצופים

מורה אחראי על הקורס (רכז): פרופ' שרית שלו-עיני

דוא"ל של המורה האחראי על הקורס: sarit.shalev-eyni@mail.huji.ac.il

שעות קבלה של רכז הקורס: ינתן בהמשך

תאור כללי של הקורס:

הקרבה הגיאוגרפית בין ארצות המגרב (מרוקו, אלג'יר, לוב ותוניס) לחצי האי האיברי יצרה לאורך מאות שנים זיקה מיוחדת בין שני המרחבים. היו אלה קשרים הדדיים, כשכיוון ההשפעה הדומיננטי התחלף מעת לעת בהתאם לנסיבות ההיסטוריות ולחילופי השלטון שהשתנו תדיר. עם גירוש היהודים מספרד ב-1492 היה המגרב לאחד מיעדי ההגירה של המגורשים. אלה המשיכו לשמר את מסורותיהם לצד מסורות מקומיות אחרות.

קורס זה מתמקד בחפצי אמנות שהיו חלק מן הפולחן היהודי או מתרבות היומיום בקהילות המגרב. את החפצים ננתח לפי גישות עכשוויות שהתפתחו בשנים האחרונות עם הופעת "המפנה החומרי" בחקר מדעי הרוח. באמצעות נבקש להתוודע אל האמנות והתרבות החזותית של קהילות המגרב בהקשרים תרבותיים רחבים, ולעמוד על זיקותיהן למסורות ספרדיות שהתגבשו לפני הגירוש, השתלשלותן והתפתחותן העצמאית. במהלך הקורס ננוע לסירוגין בין המרחב המגרבי לזה האיברי, אחורה וקדימה על ציר הזמן, מהדורות האחרונים לפני הגירוש ועד העת החדשה, תוך בחינה מעמיקה של הדינמיקה עם הסביבה הלא יהודית - המוסלמית והנוצרית.

את השיעורים ילווה מאגר המידע העצום של האינדקס לאמנות יהודית ע"ש בצלאל נרקיס, בו נלמד להשתמש ככלי חיוני לצרכי לימוד ומחקר. הקורס ניתן בשיתוף המרכז לאמנות יהודית.

מטרות הקורס:

1. בעשורים האחרונים חקר התרבות החומרית במדעי הרוח עבר לקידמת הבמה, אך התרבות החומרית של קהילות המזרח בכלל וצפון אפריקה בפרט לא זכו עדין לתשומת לב מספקת. אחת ממטרות הקורס היא להביא את חקר החפצים של יהודי צפון אפריקה לקדמת הבמה המחקרית ולחשוף את התלמידים לפוטנציאל המחקרי האדיר הטמון בהם.
2. להקנות לתלמידים כלים ללימוד ומחקר של חפצים
3. לחשוף את האופי הבין-תחומי והבין-דתי של האמנות והתרבות החומרית של חפצים אלה.
4. לעודד מחקר בתחומים אלה

תוצרי למידה

בסיומו של קורס זה, סטודנטים יהיו מסוגלים:

1. לשלב מתודות לימוד ומחקר מתחומים שונים בחקר החפצים: תולדות האמנות, תרבות חומרית, היסטוריה ועוד.
2. לקבל כלים לניתוח חפצים לפי שיטות חדשות הנהוגות בחקר מדעי הרוח.

דרישות נוכחות (%) :
100

שיטת ההוראה בקורס: סמינר. הוראה פעילה

רשימת נושאים / תכנית הלימודים בקורס:

1. מארצות המגרב לאל-אנדלוסיה ובחזרה: המסגרת ההיסטורית- ביטויים חזותיים וחומריים
2. תרבות חומרית של יהודי ספרד והמגרב: מתודולוגיה
3. האינדקס לאמנות יהודית ככלי ללימוד ומחקר של תרבות חומרית של יהודי המגרב-פעילות משותפת
4. בין מרוקו, אלג'יריה, לוב ותוניסיה - ביקור במוזיאון ישראל,
5. רימונים מהמגרב: חפצים ואדריכלות
6. שורשים ספרדיים: מסורות נודדות.
7. תרבות חומרית ודינמיקות בין תרבותיות: יהודים-מוסלמים-נוצרים
8. מוסיקה: היבטים חומריים ומגדר.
9. אמנים, אמניות ובעלי מלאכה: שינויים חברתיים.
10. מנורת החנוכה: צורה, ריטואל וחומר: מבט גלובלי: סיור במוזיאון ישראל.
11. החמסה: תרבות חומרית ומגיה.
- 12 סיור למרכז העולמי למורשת יהודי צפון אפריקה

חומר חובה לקריאה:

חומר הקריאה לפי סדר השיעורים מופיע במודל

חומר לקריאה נוספת:

- Anderson, Glaire D., and Mariam Rosser-Owen, eds. *Revisiting Al-Andalus: Perspectives on the Material Culture of Islamic Iberia and Beyond. The Medieval and Early Modern Iberian World* (Leiden: Brill, 2007).
- Benichou Gottreich, Emily and Daniel J. Schroeter, *Jewish Culture and Society in North Africa* (Indiana University Press, 2011)
- Blair, Sheila S., and Jonathan M. Bloom. *The Art and Architecture of Islam, 1250–1800. The Pelican History of Art* (New Haven: Yale University Press, 1994).
- Bloom, Jonathan. *Architecture of the Islamic West: North Africa and the Iberian Peninsula, 700–1800* (New Haven: Yale University Press, 2020).
- Bloom, Jonathan M., and Sheila S. Blair, eds. *The Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture* (New York: Oxford University Press, 2009).
- Braunstein, Susan L. *Five Centuries of Hannukah Lamps from the Jewish Museum: A Catalogue Raisonné* (New York: Jewish Museum 2004).
- Ettinghausen, Richard, Oleg Grabar, and Marilyn Jenkins-Madina. *Islamic Art and Architecture 650–1250* (New Haven: Yale University Press, 2001).
- Feller, Ayala, "Purim of Saragossa" and its Implications on the Method of Dressing the Torah Scroll," *Jewish Art* 18 (1992), 78-85.
- Flood, Finbarr Barry, and Gülru Necipoğlu, eds. *A Companion to Islamic Art and Architecture* (Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 2017).
- Goldenberg, André. *Art and the Jews of Morocco* (Paris: Somogy Éditio d'Art, 2014)
- Gotzmann, Andreas. "Some Characteristics of Moroccan Jewish Jewelry," *Jewish Art* 16-17 (1990-1991), 12-19.
- Jereb, James F. *Arts and Crafts of Morocco* (San Francisco: Chronicle Books, 1995).

- Liberman Mintz, Sharon, and Elka Deitsch. "From Marrakech to Milan: The Artistic Journey of Makhluf/ Michele Allun," in *Windows on Jewish Worlds: Essays in Honor of William Gross, Collector of Judaica*, ed. Shalom Sabar, Emile Schrijver, and Falk Wiesemann, (Zutphen : Walburg Pers bv, 2019), 273-85.
- Makover-Assaf, Sharon. "The 'Flowering Vase' Torah Mantle from Morocco," *Israel Museum Journal* 11 (1993), 73-80.
- Mann, Vivian B. *Morocco: Jews and Art in a Muslim Land* (New York: The Jewish Museum, 2000).
- Ouaknine-Yekutieli, Orit. "Narrating a Pending Calamity – Artisanal Crisis in the Medina of Fes (Morocco)," *International Journal of Middle East Studies* 47(1): 109-129.
- Ouaknine-Yekutieli, Orit. "מרוקו, אספ אומני בקרב שדה עבודת", *The Field in Africa: Experiences of Research and the Construction of Knowledge*, ed. Ruth Gineo, Noa Levy and Lynn Schler (Or Yehudah: Pardes, 2016), 29-45.
- Prosper Ricard, *Arts Marocains – Broderies*, (Alger: J. Carbonel imprimeur, 1918).
- Sabar, Shalom, "The Preservation and Continuation of Sephardi Art in Morocco," *European Judaism: A Journal for the New Europe* 52/ 2 (2019), 59-81.
- _____. "Sephardi Elements in North African Hebrew Manuscript Decoration," *Jewish Art* 18 (1992), 168-191.
- Stern, Karen B. *Inscribing Devotion and Death: Archaeological Evidence for Jewish Populations of North Africa* (Leiden, Boston: Brill, 2008).
- Terrasse, Henri. *L'Art hispano-mauresque des origines au XIIIe siècle*. Publications de l'Institut des Hautes Études Marocaines (Paris: G. van Oest, 1932).
- Torres Balbás, Leopoldo. *Arte almohade; arte nazarí; arte mudéjar*. *Ars Hispaniae* IV (Madrid: Plus Ultra, 1949).
- Touri, 'Abdelaziz, Naima El-Khatib Boujibar and Kamal Lakhdar, *Andalusian Morocco. A Discovery in Living Art* (Museum With No Frontiers, 2014).
- אמר אריאלה ורות יעקבי. וקיבצתים מירכתי ארץ – אוצרות האמנות היהודית בעולם, תיעוד תרבות הולכת ונעלמת (ירושלים: המרכז לאמנות יהודית, 1998).
- בהרוזי, ניצה, עורכת. בפאתי מערב: תשמישי קדושה מבתי-כנסת ממרוקו הספרדית: אוסף חנניה דהן (תל אביב: מוזיאון ארץ ישראל, 1988)
- _____. יד המזל: ח'מסות מאוסף משפחת גרוס ומאוסף המוזיאון (תל-אביב: מוזיאון ארץ ישראל, 2002).
- בנטוב, חיים. "אומנים ובעלי מלאכה בפאס, ספונות, י (תשכ"ו), 413-482.
- בן-עמי, יששכר, עורך. מחקרים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה (ירושלים: ועד עדת המערבים בירושלים, תשנ"א).
- בנג'מין, חיה, עורכת. אורות בהרי האטלס: מנורות חנוכה מאוסף ז' שולמן במוזיאון ישראל (ירושלים: מוזיאון ישראל, 2002).
- טהון, דלית. "רפדוני בתפוחים: רימונים לספר-תורה ממרוקו, רימונים, 4 (תשנ"ה), 20-27.
- ניב, ברכה. מעשה חושב: התיק לספר תורה ותולדותיו (ירושלים: מכון בן-צבי, תשנ"ח).
- מעשה רוקם: תשמישי קדושה מטקסטיל בבית הכנסת האשכנזי, הספרדי והאיטלקי (ירושלים: מכון בן-צבי, תשס"ט).
- "ניסיון לשיחזור עיצובם של רימוני מגדל ממארוקו על-פי דגמים מספרד, פעמים, 50 (תשנ"ב), 69-98.
- מולר-לנצט, אביבה, חיי היהודים במארוקו (ירושלים: מוזיאון ישראל: 1973, 1983).

_____. כסות ומסר: לבושם של יהודים בארצות האסלאם. קובץ מאמרים (ירושלים: מכון בן-צבי, תש"ע).

סטילמן, ידידה. "השפעות ספרדיות על התרבות החומרית של יהודי מרוקו", בתוך: מורשת יהודי ספרד והמזרח: מחקרים, בעריכת יששכר בן-עמי (ירושלים: מאגנס, תשמ"ב), 359-366.

-----". "צורף יהודי מארוקאי ואומנותו - המשכיות ותמורה", פעמים, 17 (תשמ"ד), 96-111.

סעדון, חיים, עורך. אלג'יריה, קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים (ירושלים, מכון בן צבי, 2011).

_____. לוב, קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים (ירושלים: מכון בן צבי, 2007).

_____. מרוקו, קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים (ירושלים: מכון בן צבי, 2003).

_____. תוניסיה, קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים (ירושלים: מכון בן צבי, 2005).

סעדון, חיים, פול סבאג, יוסף שיטריט והגר הלל, יהודי צפון אפריקה בעת החדשה, 3 כרכים (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2021).

פינקרפלד, יעקב. בתי הכנסת באפריקה הצפונית: תוניסיה, אלג'יריה, מארוקו (ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ד).

צבר, שלום. "אור בלידה ובברית המילה: בין מנהג לאמנות בתרבות החומרית", בתוך: אמילי בילסקי ואחרים, אורים: האור בספרות, בהגות ובאמנות (תל אביב: עם עובד, 2005), 192-203.

_____. "הכתובה המאוירת בצפון-אפריקה", בתוך: בן-עמי, מחקרים, 191-210.

_____. "טקס בר-המצווה במסורת ובאמנות של עדות ישראל", רימונים 5 (תשנ"ז), 61-77.

_____. "י"הוד' הח'מסה: מוטיב היד המאגית בהגות ובפולקלור של היהודים בארצות האסלאם", מחניים 14 (תשס"ג), 192-203.

_____. "כתובה מהודרת מקהילת אצוורא, מרוקו, 1898 - מעשה ידי האמן ר' דוד אלקיים", ברית: כתב-עת של יהודי מרוקו 25 (תשס"ז), 18-21.

שלום צבר עם אלה ארזי, אבריאל בר-לבב ורוני ויינשטיין, מעגל החיים, קהילות ישראל במזרח במאות התשע עשרה והעשרים (ירושלים: מכון בן צבי, 2006).

צור, ירון. סיפור תרבות: יהודי תוניסיה וארצות מוסלמיות אחרות, (ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2003).

שמיר, שירת-ים (מימי), ועידו נוי, עורכים. ח'מסה ח'מסה ח'מסה: גלגולו של מוטיב באמנות ישראלית עכשווית (ירושלים: מוזיאון לאמנות האסלאם, 2018).

מרכיבי הציון הסופי:

הגשת עבודה מסכמת / פרויקט גמר / מטלת סיכום / מבחן בית / רפרט 60 %
השתתפות פעילה / עבודת צוות 20 %
נוכחות / השתתפות בסיוור 20 %

מידע נוסף / הערות:

2 שיעורים יתקיימו במוזיאון ישראל ו-1 במרכז למורשת צפון אפריקה